

VERSLAG VAN HET 7th CONGRESS OF THE INTERNATIONAL
ASSOCIATION FOR CHILD PSYCHIATRY AND ALLIED
PROFESSIONS VAN 2 T.M. 7 AUGUSTUS 1970 TE JERUZALEM

*door J. L. v. d. LANDE, Hoofd Jeugdpsychiatrische kliniek 'Amstelland',
(Provinciaal Ziekenhuis Santpoort, Geneesheer-Directeur: J. C. Noordzij)*

De bijeenkomsten, onder voorzitterschap van Serge Lebovici, gescundeerd door Gerald Caplan en dr. Duché (Frankrijk) vonden plaats deels in het Binyanei Ha'ooma, de 'gebouwen van de natie', en deels in het Van Leer Building, één van de vele instituten en gebouwen in Israël waar de naam van de donateur aan de instelling verbonden is gebleven.

De openingsdag werd tamelijk pontificaal ingezet met een kort concert door het National Youth Symphony Orchestra, dat eerst de ouverture Egmont speelde en daarna het muzikaal weinig attractieve Jerusalem of Gold. Diverse openingsredes belemmerden nog even de toegang tot het officiële werk in vele symposia en colloquia, met als centraal thema: 'The Child in his family', hoewel juist enkele sprekers op deze plenaire zitting van de eerste dag toch wel tot belangrijke uitspraken zijn gekomen. Prof. Katz, de rector van de Hebrew University of Jerusalem strooide kwistig met politiek getinte uitlatingen en meende onder meer dat: youth are a special kind of human beings and Israelis are a special kind of youth.'

Lebovici legde nog eens de nadruk op de familie, maar zag als gevaar dat er aan de familie als geheel te veel schuld zou worden toegeschreven en dat de familie-psychiater te weinig aandacht zou hebben voor de biologische eenheid van het individu. Hij meende dat er nog veel onderzoek zou moeten plaatsvinden voor de familiepathologie voldoende begrepen zou kunnen worden. Hierop volgde een briljante lezing van E. James Anthony, hoogleraar kinderspsychiatrie aan de Washington University te St. Louis in Missouri (U.S.A.). Anthony is de opvolger geworden van Lebovici als de nieuwe president van de International Association. Hij was zeer gericht op de psychopathologie van het gezin als geheel, en zag allereerst een 3-tal problemen bij de studie daarvan: dat we niet objectief tegenover de familie staan, omdat we er zelf uit afkomstig zijn, dat we de echo's van ons eigen familieleven niet kunnen uitsluiten, vervolgens dat we nooit met voldoende zekerheid aan een onderzoek kunnen beginnen als onze ideeën en hypothesen geen houvast bieden — hij wenste een ieder de 'benefit of the doubt for our originality' toe — en tenslotte de noodzaak van de presentatie van het gezin naar buiten, wat mogelijk slechts via audiovisuele technieken tot stand gebracht kan worden. Men moet zoeken naar een wezenlijk substituuat van de person-to-person-relationship. Hoe kan men werkelijk iets over het gezin te weten komen? Freud citeert hij met: 'I can't tell you anything about Mr. X, I only know him from the inside!' D. H. Lawrence gebruikte het woord: 'belly-knowledge.' Anthony hechtte veel betekenis aan het instinctmatige, emotionele, intuïtieve weten; een weten waarvoor men als enig gereedschap zichzelf moet gebruiken en geen geneesmiddelen, shocks of wat dan ook. Om een gezin goed te kunnen begrijpen zijn nodig: 'intellect, feeling and instinct, and action.' Hij gaf zeer sprekende voorbeelden van deze 3 benaderingswijzen, o.a. ten aanzien van een schizofrenogene familie. Men kan intellectueel de theorieën van Bateson en Lidz gaan toepassen, wat volgens Anthony eigenlijk devitaliserend werkt, of meer intuïtief het gezin benaderen, waarbij hij een patiënte demonstreerde met constipatie (letterlijk dus 'belly-knowledge') of ook door tot actie over te gaan, zoals in het geval van een maatschappelijk werker die in het gezin is gaan leven.

Het kind in zijn gezin kan men individueel benaderen met aandacht voor het intrapsychische gebeuren of men kan oog hebben voor de integratie van individu en gezin, ofwel men ziet het gezin als een 'interacting group'. In ieder geval roept hij op 'to invent a new language in the treatment of families.' Anthony wijst vervolgens op de identiteit van een gezin en de verschillende typen gezinnen, die men zou kunnen kenschetsen als: agressief, angstig, depressief, obsessief, sadomasochistisch en anderszins. Hij pleit voor het bestuderen van meer dan één generatie; en hij ziet het ouderschap als een reactivatie van de eigen ontwikkeling. Omgekeerd resoneert het gezin mee met de orale, anale en oedipale fasen, waarin het kind zich op dat moment bevindt. In de adolescentie kan men welhaast spreken van een identiteitscrisis van het gehele gezin.

Tenslotte schetst hij zeer levendig wat er gebeurt als de jongste spruit, de zuigeling, in een gezin om 6 uur de borst moet hebben: de kleuter doet dan juist op dat moment in zijn broek, het kind van 5 jaar loopt naar de box om de baby te gaan troosten, het latentiekind werkt zeer ijverig door en neemt schijnbaar geen notitie van het hele gebeuren, de adolescent roept dat het hier een gekkenhuis is, terwijl hij tegelijkertijd zijn pick-up nog iets harder zet, moeder bespeurt een geconditioneerde reflex aan haar borsten, en vader loopt knorrig naar de ijskast om een boterham voor zichzelf te gaan klaarmaken! —

In de volgende dagen bestond er de mogelijkheid om 20 verschillende symposia met 76 verschillende lezingen en om 87 colloquia bij te wonen. Er was een poging gedaan om het centrale thema 'The child in his family' te ontleiden in een aantal subthema's, waar symposia en colloquia dan tegelijk aandacht aan konden besteden, o.a.: 'het gezin als psychosociale eenheid', waar 20 lezingen konden worden ondergebracht van uitlopende inhoud, variërend van adoptieproblemen, kinderen in de Sudan, tienersexualiteit, het weeskind, en ook een film over anorexia nervosa. Een ander subthema was: 'psychische stoornissen in het gezin', zowel bij de ouders als bij de kinderen, zowel van neurotische, psychotische als delinquente aard.

De derde dag was de aandacht gevestigd op de 'invloed van lichamelijke ziekten van het kind of de ouders op de geestelijke gezondheid van het kind', waarover in verschillende zalen 20 sprekers het woord voerden. De dood in het gezin werd vaak als gespreksthema gehanteerd en bleek veler aandacht te trekken. De vierde dag werd vrijwel geheel gewijd aan de Kibbutz en de laatste ontwikkelingsvormen daarvan, waarvoor de grootste zaal als auditorium nog te klein bleek. De laatste dag tenslotte kwam er een gerenommeerd panel naar voren om enkele van de 65 vragen die uit alle vorige dagen verzameld waren te beantwoorden.

Aan dit alles werd min of meer actief deelgenomen door ongeveer 1500 congresbezoekers, waaronder 400 uit Israël afkomstig, 400 uit de U.S.A. en 700 uit de rest van de wereld.

Het kiezen van een dag-programma werd door de overvloed van het aangeboden wel bemoeilijkt. Op de eerste dag werd tijdens het symposium over chronische intra-familiale conflicten door Zwerling van het Albert Einstein College of Medicine (U.S.A.) een voorlopig onderzoek bekend gemaakt bij 50 gezinnen in New York, Italië, Kibbutz en non-Kibbutz-families in Israël, en in Nigeria. Zij moesten een vragenlijst met 66 items beantwoorden betreffende activiteiten waar de gezinsleden al of niet aan deelnamen. Het gezonde gezin blijkt dan: minder geïsoleerd te leven, huisdieren te houden, meer materieel succes te hebben, moeder werkt, vader en moeder zijn gelijkelijk geïnteresseerd in de algemene familie-aangelegenheden, en de onderlinge rolverdeling is scherper gedefinieerd. Het grote nadeel van dit overigens interessante transculturele onderzoek is, dat alle gegevens van de gezinsleden zelf afkomstig zijn en

niet geobserveerd werden.

Door een jonge Israëlische psychiater werd een onderzoek vermeld bij gezinnen met kinderen die leden aan acute aanvallen van acidose bij juveniele diabetes. Hij demonstreerde een gezin van vader, moeder en 3 kinderen, die voortdurend met elkaar in conflict lagen, waar het jongste kind niet aan deelnam. Op het moment dat zij een aanval kreeg, hield het geruzie op, waarna allen zich op het meisje Karin concentreerden. Bij een 6-tal gezinnen bleek het mogelijk tot een gemeenschappelijke diagnose van het hele gezin te komen. Hij noemde ze: 'enmeshment-families' (gezinnen die in elkaar verstrikt zijn geraakt), met als kenmerken: het verdwijnen van gedifferentieerde rollen, een continue stroom van gebeurtenissen die hen overvallen, een voortdurende joviale eufore stemming, het onder de oppervlakte houden van tedere gevoelens, de onmogelijkheid om duidelijke onderlinge banden aan te knopen, en het uitkristalliseren naar een individuele rol op momenten met kritieke betekenis. Salvador Minuchin liet vervolgens een film zien over een 10 jaar oud meisje met het beeld van een anorexia nervosa. Minuchin laat het gezin in zijn totaliteit samen met hem en de opgenomen patiënte de lunch in de kliniek gebruiken. De film (opgenomen via een one-way-screen) laat zo'n lunch zien, waarbij men in beeld en geluid de zeer duidelijke interactie tussen ouders en kind waarneemt, en het in dit geval tenslotte kenbaar werd, dat de ouders het kind onvoldoende vrij lieten in de keuze van het eten. Op het moment dat na lange strijd eindelijk werd gezegd: 'goed, ik wil wel eten, maar alleen ijs' werd dit acuut ontzegd, en bij het contact tussen patiënte en diëtist konden de ouders zich slechts met grote moeite en gemaand door Minuchin, onthouden van commentaar. De macht van een kind om via het eten de ouders te manipuleren en omgekeerd kon niet duidelijker gedemonstreerd worden dan in deze onorthodoxe, buitenparlementaire setting. De betekenis van het psychisch gestoorde kind voor het gehele gezin werd onder meer besproken door de Franse psychiaters Cahn en madame Simon. Het thema van Cahn betrof de tegenoverdrachtsgevoelens van het behandelingsteam ten aanzien van de familieleden van psychotische kinderen. Bij mijzelf rees twijfel aan het correct gebruik van de term tegenoverdracht, wanneer hij de onmachtgevoelens beschrijft en de angst dat de ouders zullen decompenseren. Men zou eerder van reactieve emoties moeten spreken.

Mrs. Cooper, één van de medewerksters van Rudolf Ekstein zag het emotioneel gestoorde kind als een organisator van het gezinsleven, met name van de ouders. Het ziekzijn kan 'een verbond van liefde bevestigen of een gevangenschap in haat doen ontstaan.' Op het moment dat iedereen besluit om het kind uit huis te plaatsen, wordt er door de ouders juist het hardst aan getrokken. De ouders willen de symbiotische relatie continueren en zien dan voorbij aan de ernst van de pathologie. Ook de 'power-struggle' tussen de ouders komt dan fel naar voren. Alles wat men weet van individuatie, separatie, symbiose, kan dan aan het licht komen en de uithuisplaatsing bemoeilijken. Mrs. Cooper maakte een onderscheid tussen 'symbiotic parenting' en 'autistic parenting', wat ik intuïtief wel kon aanvoelen maar waarvan ik de uitwerking niet helemaal kon vatten.

Het thema 'de dood in het gezin', hetzij van de ouders, hetzij van de kinderen, heeft zeer veel aandacht getrokken en een aantal lezingen opgeleverd alsmede ontelbare vragen in de plenaire zitting. Uit alles sprak een grote onzekerheid in de eigen attitude ten aanzien van overlijden en ten aanzien van het direct of indirect begeleiden van het rouwproces.

Moses Laufer, medewerker van de Hampstead Clinic en Hoofd van het Centre for the Study of Adolescence in Londen, bracht nogmaals een overzicht van de analyse van Michael, reeds beschreven in deel 21 van *The Psychoanalytic Study of the Child*. Het verlies van zijn vader in een concentratiekamp en de dood

van moeder op zijn 15e jaar hebben bij Michael de volgende, ook meer algemeen geldende symptomen naar voren gehaald: allereerst de beschadiging van het normale infantiele almachtsbeleven, dan de identificatie met het slachtoffer, de duidelijke agressieremming en tenslotte de preoccupatie met de dood en het sterven die in de houding tot het eigen lichaam tot uitdrukking wordt gebracht.

Het echtpaar Alby, werkzaam in een hematologisch centrum, berichtte over hun nu 15 jaar durende begeleiding van leukemische kinderen. De meeste aandacht richtten zij op de band tussen het kind, het gezin en de kliniek. Volgens madame Alby zou de oedipale relatie tussen moeder en zoon in gevaar komen, hetgeen mij verbaasde, daar de meeste kinderen vóór het 3e jaar overleden. De overigens bewonderenswaardige inzet van dit echtpaar verhinderde tevens het uitbrengen van een objectief verslag.

Winston Rickards uit Australië sprak enkele behartenswaardige woorden betreffende het overlijden van kinderen in een ziekenhuis; 2 getallen imponeerden hem, allereerst dat 80 procent van de kinderen op de hoogte lijkt van een naderende dood, terwijl eveneens 80 procent van de daarover ondervraagde artsen van mening was, dat men dit de kinderen niet moest mededelen! Naast het bestaan van depressie, boosheid, de verwijten en de ontkenning bleek het dat vele kinderen de constante aanwezigheid van een ander sterk nodig hadden. Sommige van hen ontwikkelden conversieachtige symptomen naast de ontkenning van de naderende dood. Volgens hem zijn ook de ouders weinig gebaat met de opmerking 'neem toch een ander kind', omdat dit de ontkenning van de betekenis van het rouwproces inhoudt. Bij de arts schuilt het gevaar dat een stervend kind een ongewenste patiënt wordt, waardoor er veel aandacht op de fysieke symptomen wordt gericht, met name op de wetenschappelijke aspecten ervan, zodat heroïsche ingrepen een rationele betekenis verkrijgen. Dit alles moet het geïsoleerde gevoel van het kind nogmaals versterken.

Albert Solnit uit New Haven, Connecticut, U.S.A., had zijn voordracht als titel meegegeven 'Death of a child in the family, who mourns?' Het valt niet te ontkennen dat iedereen aan het rouwproces deelneemt, zowel de patiënt, als de familie, alsook het behandelingssteam. Solnit ziet doodgaan als een ontwikkelingsproces, waarbij een ieder in een volgende fase kan komen. Hij richt de aandacht op het voorkomen van 'anticipatoire' rouwreacties, op de vraag wie gerechtigd is de privacy te delen, hoe de arts met zijn eigen gevoelens omspringt, op de noodzaak een verstaanbare vorm van communicatie te vinden, op het advies ouders een tweede onderzoek te laten verrichten om het fatale beter te kunnen accepteren en tenslotte op zijn eigen onmachtsgeloeven bij het geven van de juiste antwoorden.

Ook tijdens de slotzitting met de vragenlijst kwam het panel niet tot overeenstemming over de openhartigheid die ten opzichte van het kind betreffende dood en doodgaan betracht moet worden. Bowlby verzette zich met name tegen de directe benadering van het kind en zei: 'better help the mother and father grieve, so that they can help the child grieve', maar ondervond toch veel weerstand bij anderen, die meenden dat met het kind een directe confrontatie niet te vermijden was, gezien de continue en altijd aanwezige fantasieën over dit thema.

In Israël bleek het rouwen om de jonge mensen, die in de vele gevechten en oorlogen voor de vrijheid gevallen waren, tot merkwaardige gevolgen te kunnen leiden. Allereerst worden de 6000 doden uit de onafhankelijkheidsstrijd van 1948 min of meer ontkend, alsof ze niet waren gesneuveld; dan valt ook op de tegenstelling in de manier van rouwen tussen de oudere, vaak Oriëntaalse, generatie met hun excessief, ongeremd geweeklaag en de jongere generatie met hun 'tanden op elkaar en geen flauwekul.'

Een belangrijk gedeelte van de tijd en de aandacht van de deelnemers werd opgeëist voor de problematiek rond de Kibbutz. Velen maakten gebruik van de mogelijkheid om voor en na de congresdagen kibbutzim en jeugddorpen te bezoeken. Zelfs bezocht ik de kibbutz Hatzor, de kibbutz Yad Mordechai en het jeugddorp Nizanim. De inrichting van een 3-tal grote kinderklinieken heeft ertoe geleid dat de uitspraken over de waarde van het opvoedingssysteem in de kibbutz nu zeer direct onderzocht kunnen worden. De invloed van boeken als dat van de socioloog Spiro en zeker van Bettelheim's 'Children of the Dream' is onder de congresbezoekers groot, en leidt meermalen tot een geprikkeld verweer van de Israëli's, die door een lichte vorm van kritiek toch al snel geïrriteerd lijken.

Op het symposium over de kibbutz spraken achtereenvolgens Julius Zellermyer, Menachem Gerson, leider van het Institute for Research on Kibbutz Education te Oranim, Kaffman, Emmi Horovitz, hoofd van de Ichud kibbutz Child and Family Guidance Clinic te Tel Aviv, Uri Bronfenbrenner, psycholoog uit de U.S.A. die vergelijkingen trof tussen communale systemen in de U.S.S.R., Israël en Amerika, Moshe Kerem (vroeger: Weingarten), leider van het seminar Hakibbutzim Oranim voor kibbutz-educators, en tenslotte Shmuel Nagler, van de Universiteit van Haifa en ook weer behorend bij de Child and family Guidance Clinic te Oranim.

Bovendien was ons opgedragen een 6-tal artikelen te lezen uit het gratis verstrekte boek: 'Children and families in Israel', en wel van de hand van Kerem, Gerson, Levin, Segal, Alon en Nagler.

In het volgende heb ik geprobeerd mijn eigen indrukken, de weerslag van het symposium en de inhoud van de artikelen samen te vatten tot een enigszins hanteerbaar overzicht.

De kibbutz is bedoeld als een positief alternatief voor de bestaande maatschappij, een welbewuste utopie, gericht op het gehele volk. Utopie in de zin van Karl Mannheim, omdat er een continue onvrede blijft bestaan met de condities van het moment, waarbij de kinderen worden opgevoed met het idee voortdurend te werken aan een verbetering van de omstandigheden. Zou men tot tevredenheid vervallen, dan heeft de utopie opgehouden te bestaan. Dit in tegenstelling tot de Sovjet-communegedachte, waar iedere kritiek als destructief werd geoordeeld en geen mogelijkheid werd gelaten zich flexibel aan veranderende eisen aan te passen.

Voor het ontstaan van de kibbutz (het Hebreeuws voor 'groep') moet men terug naar de eeuwwisseling, toen twee stromingen invloed uitoefenden op de jonge Joodse mens. Allereerst de door Herzl gestuwde idee om Israël in Palestina te vestigen, en daarnaast de rebellie der adolescenten aan het begin van deze eeuw: de 'Wandervögel', een protest tegen de autoritaire gezinsstructuur en de autoritaire schoolopvoeding en een 'terug naar de natuur' onder de Duitse bourgeoisie-jeugd. Dit heeft de Joodse jeugd in de ghetto's ten zeerste aangesproken, een jeugd die zeer vast aan het gezin gebonden was en voor wie de sterk religieus gekleurde opvoeding de scholen nog drukkender maakte. Er ontstond een wonderlijke ideologische mengelmoes met invloeden van deze 'Wandervögel', Zionisme, Tolstoi, en Marxisme. Uit alles sprak een protest tegen de bestaande bindingen en met name tegen de familiestructuur.

Eemaal in Israël gevestigd werden man en vrouw gelijkgesteld, lag het overwicht op een communale leefgemeenschap met een rond de agricultuur opgebouwde economie. De eerste kibbutz werd in de Jordaanvallei in 1909 opgericht: Degania, een volledige commune. Momenteel leven in 230 kibbutzim in Israel ongeveer 90.000 mensen, d.w.z. iets minder dan 4 pct. van de totale bevolking.

Dat er nu zoveel mensen leven is deels door toevloed van immigranten

ontstaan, maar ook door het vormen van een eigen nageslacht, een natuurlijke zaak zal men zeggen, maar voor de oorspronkelijke kibbutzniks een levensgroot probleem. Het heeft aanvankelijk niet in hun bedoeling gelegen om kinderen te krijgen. Toen het eerste kind in Degania werd geboren, wist niemand wat men er mee aan moest; toen er 4 kinderen waren, heeft men een oplossing gezocht om de vrouwen toch als gelijkwaardige partners van de man op het land te laten werken. De aantrekkelijkheid van de kibbutz was juist het aanvankelijk kinderloze en de afkeer van het herhalen van de shtetl- of ghettostructuur.

De oplossing bleek te zijn het aanwijzen van een kinderverzorgster "metapelet" uit de eigen kring en het inrichten van een eigen woongemeenschap voor kinderen vanaf de geboorte tot het 18e jaar, de dag waarop een ieder zich voor 3 jaar in het Israëlische leger begeeft. Iedere kibbutz kent nu zijn zuigelingenverblijven, kleuterhuizen van het 3e tot 7e jaar, verblijven voor de schoolgaande jeugd van het 7e tot 15e jaar en voor de adolescenten tot het 18e jaar. De kinderen wonen, leren en slapen in deze huizen. Het contact met de ouders vindt in de vooravond plaats, vlak voor, tijdens en na de door de gehele kibbutz gezamenlijk te nuttigen avondmaaltijd, waarbij het de kinderen dan toch weer vrij staat om al of niet naast hun ouders te gaan zitten.

Alle kinderen worden als "onze" kinderen beschouwd. Een directe betekenis voor de kibbutzideologie lijkt voor velen belangrijker dan de psychologische implicaties, waar men enerzijds niet te zwaar aan tilt, anderzijds deze naar buiten toe als een belangrijk opvoedkundig experiment presenteert.

Opvallend is nu dat in de laatste jaren het aantal kibbutzim waar de ouders en de kinderen weer tezamen zijn gaan wonen gestaag toeneemt. Momenteel zijn reeds 20 van de 230 kibbutzim hiertoe overgegaan, waarschijnlijk vooral beïnvloed door de mate van ontevredenheid van de moeders, door de opdringende technologisering van de kibbutz met minder werkgelegenheid voor vrouwen, de toename van de "feminisering" van de vrouw in de kibbutz met aandacht voor mode, make-up, eigen beroepskeuze, alsmede voor de intimiteit van het gezin. De kibbutzim waar men duidelijk vasthoudt aan het oude systeem dat het contact tussen ouders en kinderen juist aan diepte wint in de afgemeten tijd voor de ontmoeting, dat de dagelijkse invloed van de peer-group sterk socialiserend werkt en dat, als er al pathologische situaties ontstaan met verwijzing naar de kliniek, de pathogene factor gezocht moet worden in de relatie tussen ouder en kind en niet tussen kind en peer-group of het systeem als geheel. Bij een onderzoek naar de kibbutzim met deze "familiale neigingen" bleek er een negatieve correlatie met het bestaan van nationale of socialistische gevoelens en een positieve correlatie met verhoogde consumptie en levensstandaard. De betekenis van het gezin zonder economische verplichtingen, ten aanzien van de kibbutz noch ten aanzien van de eigen kinderen, ziet men o.a. weerspiegeld in het aantal echtscheidingen: wél gelijk aan het totaal-nationaal, maar 75,6 pct. had kinderen bij de scheiding, tegenover 42,7 pct. in de gehele staat Israël! De totale hoeveelheid tijd met het kind samen doorgebracht is per dag meestal 2-3 uur, en men is dan ook volledig toegewijd, iets wat men in de ons vertrouwde gezinnen niet dikwijls zal aantreffen; vader is er altijd bij aanwezig en er zijn geen afleidende beslommeringen. In de beleving van 12-jarige kinderen — volgens een onderzoek van Bronfenbrenner — duurt de periode bij de ouders "wel 5 uur", altijd meer dan Amerikaanse kinderen in hetzelfde onderzoek aangeven. Uit dit rapport, dat de US, Rusland en Israël vergeleek, kreeg men een indruk over opvoedingsvormen, die afhankelijkheid van één systeem en één milieu kweekten, tegenover de Israëlische opvoeding, die kritiek en onafhankelijkheid van milieu kweekte, naast afhankelijkheid van meerdere systemen (gezin naast kibbutz).

De stoornissen, die men in alle leeftijdsgroepen van de kinderen aantreft, komen bij 10 pct. van alle kibbutzkinderen voor. Hiervan 25 pct. bij kinderen

tussen 0 en 6 jaar, 55 pct. tussen 6 en 12 jaar en 20 pct. tussen 12 en 18 jaar. Tussen 6 en 12 jaar betrof het tweemaal zoveel jongens als meisjes. In de 3 klinieken en de andere opvangcentra krijgen de kinderen: individuele en groepstherapie, met of zonder ouders, en krijgen de ouders en de opvoeders individuele of groepstherapie. Daarnaast zorgen de klinieken voor een intensief trainingsprogramma van de opvoeders.

Allereerst de stoornissen bij de 0 tot 6 jarigen:

De sterftkans onder pasgeborenen is de laagste van de hele wereld. Zieke kinderen kunnen eenvoudigweg niet over het hoofd worden gezien. Als een baby 2 maanden oud is, gaat de moeder weer aan het werk, eerst 4 uur per dag, en tot het 1e levensjaar langzaam opklimmend tot een 7-urige werkdag. In deze periode wordt haar werk langzaam overgenomen door een metapelet. Alle trainingsaspecten: leren eten en zindelijkheid bijbrengen vallen haar toe. Omdat de metapelet voortdurend onder supervisie staat en zo een directe feedback naar de opvoeding kan geven, komen slechts geselecteerde gevallen in de kliniek terecht, die men daar onderscheidt in lichte organische stoornissen, gedragsstoornissen, neurotische trekken. Allerbelangrijkst voor het ontstaan van gedragsstoornissen en neurotische trekken bleek de houding van de moeder, met name de bewuste en onbewuste negatieve houding speciaal ten aanzien van eigen vrouwelijke identiteit, zwangerschap, moederschap en speciaal ten aanzien van het kinderverblijf en de persoonlijkheid van de metapelet. Ook omgekeerd kwam dit voor in de negatieve houding van de metapelet t.a.v. de ouders. Het kind wordt dan het slachtoffer van twee libidineus bezette moeders (!), met als gevolg: onzekerheid, angst, agressief gedrag, wat dan door beide partijen in de strijd gebruikt kan worden als "bewijsmateriaal". Ingewikkelder wordt het wanneer moeder zelf in de kibbutz is geboren in een tijd dat ieder contact tussen moeder en kind om ideologische of pseudo-organisatorische redenen verwerpelijk werd geacht, zodat zij nu de kans krijgt zich met het 'ongelukkige' kind te identificeren en overmatige eisen aan de metapelet gaat stellen. Vele ouders stelden dwingend dat de kinderen in hun gezinshuis moesten slapen, terwijl zij onbewust dit kind niet wensten, hetgeen weer bleek uit het niet-meenemen op vakanties, geen toerbeurt in de kinderhuizen willen vervullen etc. Dit leidde tot separatie-angst bij het kind. Weer andere ouders droegen de traumatische ervaring van het concentratiekamp mee, waar ouders en kinderen agressief gescheiden werden, genoeg om in de kibbutz bij de nachtelijke overdracht van het kind dit laatste hevige nachtelijke separatie-angsten te bezorgen. De metapelet heeft soms de neiging een dominerend, superieur, professioneel gedrag te vertonen; de oorzaak hiervan moet men waarschijnlijk zoeken in haar zeer complexe rol, waarin rivaliteit en onbewuste vijandigheid t.a.v. de moeder, die zij soms als insufficiënt beleeft, en reddersfantasiën t.a.v. het kind door elkaar heen spelen.

Zindelijkheidstraining komt volledig voor rekening van de metapelet en de gehele oedipale fase speelt zich in twee milieus af. De meest voorkomende gedragsstoornissen zijn persisterend duimzuigen, eetstoornissen ziet men minder, bedplassen evenveel als bij stadskinderen.

Dat het oedipale conflict een verdunning ondergaat door gedeeltelijke afschuiving op de metapelet en in de sibling-rivaliteit op de peergroup is duidelijk. Volgens de kibbutz-klinieken zou ieder conflict berusten op de structuur van de ouders. Volgens Bettelheim en anderen vertonen vele oudere kibbutzkinderen een zekere oppervlakkige emotionaliteit, die zou voortkomen uit het ontbreken van een heftige strijd in deze rond de ambivalentie gecentreerde periode, met het toestaan enerzijds en het afgrenzen van driftbevredigingen anderzijds. Voorzichtig stelt Nagler dat er dan toch altijd wel een "corrective emotional experience" in de groep mogelijk is. Ook Mahler's gedachte dat een kind het best autonomie kan verkrijgen wanneer het

zich van tijd tot tijd van de geliefde ouders af kan bewegen, maar er toch visueel en verbaal contact mee houdt, houdt een afwijzing in van dit peergroup-systeem met de metapelet, en als consequentie voor de kinderen: een zich bedreigd voelen door de peers en weinig beschermd door de volwassenen. Bettelheim drukt nog verder door als hij stelt dat deze peergroup überhaupt gevaren inhoudt zowel door het kweken van conformisme, maar vooral door de aanleg van een soort "collectief-ego" i.p.v. een individueel. Opvallend lijkt mij de vermelding dat men in geen van de klinieken een geval van niet-organisch bepaalde psychose bij kinderen heeft ontmoet. Alle beschreven 8 gevallen van infantiele psychose zouden veroorzaakt zijn door een organische hersenbeschadiging.

In de latetietijd tussen het 6e en 12e jaar, komen de kibbutzkinderen volledig aan hun trekken, dat vinden zelfs de heftigste critici. De eventuele ontstane achterstand in de taalontwikkeling wordt dan ruimschoots ingehaald. Toch zijn 55 pct. van de verwijzingen afkomstig uit de groep van 6 - 12 jarigen, met als indicaties: leerstoornissen (81 pct.), openlijk agressief gedrag (32 pct.) en passief onzeker gedrag (55 pct.). Dit laatste is voor de opvoeders in de kibbutz veel opvallender dan acting-out dat eerder voor veldwerkers een eerste signaal zou zijn. De oorzaken voor leerstoornissen zijn te zoeken in 2 belangrijke categorieën:

a. organische stoornissen; deze kinderen hebben het erg moeilijk, omdat de kibbutz aanvankelijk aarzelde om ze buiten hun algemene systeem te brengen, waardoor er secundair nog emotionele en sociale stoornissen bijkwamen. Momenteel zijn er specifiek afgestelde klassen ingesteld, regionaal, d.w.z. vanuit de kibbutz bereikbaar.

b. de emotionele oorzaken, ondermeer ook veroorzaakt door het gebrek aan duidelijke confrontatie met een taak en de grote toegeeflijkheid t.o.v. "als ik het niet wil, dan doe ik het niet; ze kunnen me toch niks maken"; bovendien door een rolconflict: school, werk en huis lopen volledig door elkaar, waarbij ook leerling en leraar bij elkaar behoren. In sommige kibbutzim blijft de groep min of meer constant in dezelfde samenstelling van de geboorte tot het 18e jaar. Eigenlijk kun je er ook niet uit, en het gevaar voor groepsleden die eenmaal tot "scapegoat" zijn geworden is niet denkbeeldig. De strijd tussen negatief zelfbeeld als behoeftebevrediging voor de groep en de neiging tot een verbeterd zelfbeeld te komen tégen de groep in, kan tot ernstige emotionele en studieproblemen aanleiding geven. Alle leraren en opvoeders worden in de diverse klinieken-annex-trainingscentra dan ook met groepsprocessen vertrouwd gemaakt.

Tenslotte de *adolescenten*, waarover in Israël het nodige te doen en te zeggen is. Beschouwt men pre-adolescentie en adolescentie in de kibbutz als behorend bij de leeftijdsgroep van 12 tot 18 jaar, dan zal men hierin nauwelijks dezelfde stormachtige belevingen aantreffen als buiten de kibbutz, bij ons. De typische generatieconflicten ziet men eerder na het 21e jaar, als men na 3 jaar leger, terugkeert.

Nagler beschrijft enkele pathogene factoren bij het ontstaan van voornamelijk neurotische stoornissen bij adolescenten, die specifiek gebonden zijn aan de kibbutzopvoeding. Allereerst de gevolgen van het samenwonen van jongens en meisjes tot hun 18e jaar, niet alleen in hetzelfde huis, maar ook in dezelfde kamer! Vooral onder de traditioneel georiënteerde jeugdbewegingen bestaat een voorkeur voor seksuele onthouding. Dit betekent in feite dat adolescenten sterke afweermechanismen moeten inzetten, die hen in conflict brengen met hun seksuele rijping. Het is dus oppassen geboden ten aanzien van erectie, masturbatie en menstruatie. Hierdoor ontstaat een contrast met de zeer liberale attitude die de eerste kibbitzniks betoonden tegenover seksuele uitingen. Jongeren spreken met enige verontwaardiging over de "vrije liefde" van hun

ouders. Bettelheim — hierin nu wel gesteund door sommige opvoeders — spreekt over de lethargie, de passiviteit, de saaiheid van deze jeugd als het om seksuele uitingen gaat, veroorzaakt door het wegvloeien van alle energie in het in stand houden van de afweer. De opmerking uit de mond van een jonge kibbutznik, een meisje, trof mij zeer; zij zei: "wij leven als broer en zuster"; mogelijk dat dus ook incestueuze taboeïsering een rol speelt.

Openlijk agressief gedrag tegen de ouders komt minder voor dan in vergelijkbare gezinnen in de steden. Men veronderstelt dat het agressieve gedrag zich hier op slinkse passieve wijze uit door de zo idealistisch ingestelde ouders bewust en onbewust te confronteren met een grote mate van onverschilligheid tegenover iedere vorm van ideologie. Basketball is voor hen belangrijker dan politiek nieuws. Opvallend wordt dan de betekenis van de jonge kibbutzniks in militaire dienst. Ofschoon zij slechts 4 pct. van de nationale bevolking uitmaken, telde men onder de slachtoffers in de 6-daagse oorlog van '67 25 pct. kibbutzniks. Zij zijn door iedere legereenheid gezochte kandidaten voor een officiersopleiding. Heeft dit iets te maken met het collectieve ego of met de emotionele oppervlakkigheid of met het verdedigen van het eigen territorium of speelt een suicidale component een rol? In dit verband viel mij de overeenkomst op tussen de huidige betekenis die gehecht wordt aan de Masada, een rotsmassief aan de Dode Zee dat in de jaren '70 na Christus door een handvol Joden werd verdedigd tegen een Romeinse overmacht en tenslotte werd prijsgegeven na een collectieve suicide, en de situatie van Israël als staat, door een handvol bewoners verdedigd tegen een omringende Arabische overmacht.

De houding van de jonge kibbutzniks in de oorlog heeft daarentegen velen geschokt, vooral na kennisname van de onderlinge gesprekken die kort na de oorlog op de band zijn opgenomen en weergegeven in het boek *Siach Lochamim* ("The fighters speak") over themata als de dood, de Arabier als medemens, de doorbrekende sympathie voor de krijgsgevangenen, de vluchtelingen en het ontbreken van een stereotyp beeld van de Arabier — 'hij ziet er net zo uit als mijn jongere broer' roept een Israëli vertwijfeld uit — en tenslotte de eigen doodsangst. De afweer tegen deze angsten komt dan juist weer boven in de voorkeur voor gevaarlijke diensten als piloot of kikkvorsman.

De problemen rond een beroepskeuze zijn momenteel in de kibbutzim tamelijk groot. De 2e generatie en de jongere adolescenten zien zich geconfronteerd met een toenemende technologisering met minder aandacht voor de agricultuur. Toch blijft 70 pct. wonen in de kibbutz waarin ze geboren zijn, 12 pct. verhuist naar een andere kibbutz en slechts 18 pct. trekt naar de stad. Deze groep jonge mensen komt in conflict met de idee van de eerste generatie, als zou de kibbutz door zijn pure bestaan al kunnen voldoen aan alle wensen die er in een mens leven. De vraag naar een opleiding voor een nieuw beroep of om tijd voor creatief werk of nieuwe opvattingen over de opvoeding en de betekenis van het gezin, wordt dan vaak in betekenis onderschat. De vraag naar de mogelijkheid tot zelfverwezenlijking wordt tegenwoordig gelukkig wel serieus genomen. Bestond er vroeger geen gelegenheid tot extra aanvullend onderwijs, nu kan men ook op de middelbare school in de kibbutz voorbereid worden op een eventuele hogere studie. Door de aanpassing van het curriculum aan de laagst gemiddelde norm op de middelbare school kon men vroeger voldoen aan het ideaal om iedere leerling in de kibbutz dit onderwijs te laten volgen. Er bestond immers geen selectie en geen examens. Sommige leerlingen zouden zelfs dan nog meer gebaat zijn bij een gerichte vakopleiding, maar de frustratie voor de meer dan middelmatig begaafde leerling is tot heden zeer groot; daar komt bij dat het sociale prestige van een student in de kibbutz nog steeds niet zo geweldig is, evenmin dat van een hooggekwalificeerde technicus; de in het verleden zo sterk geïdealiseerde land- en hadenarbeid geniet nog steeds hoog aanzien, waardoor er bij vele adolescenten in de beroepskeuze een negatieve of zeker ambivalente

houding t.a.v. hoger onderwijs is gekweekt. Gelukkig is men nu bezig de oprichting van een kibbutzuniversiteit te bevorderen.

Ook in tegenspraak met de officiële ideologie is de rol van de vrouw. Vroeger de volstrekt gelijkwaardige partner, los van het gezin, gelijkbedeeld in werk en waardering. Nu, teruggedrukt door de technologisering, juist naar datzelfde gezin dat slechts een nevenfunctie in de kibbutz vervult. De vrouwelijke beroepen liggen nu meer in de sfeer van de opvoeding en de administratie, er is minder plaats voor hen op het land of in de fabriek. Gevolg: toename van een typische vrouwelijke identiteit met eisen voor de intimiteit van het gezin, aandacht voor make-up en mode; en door dat alles een conflict met de kibbutzideologie. Een jonge kibbutznik dreef deze ongelijkwaardigheid ook van de kant van de man nog verder door — na zichzelf op de borst te hebben geslagen dat hij zich zo goed kon beheersen, dat hij zo "hard" was en misschien wel zo "zacht" van binnen, zoals men graag zegt over de sabra (een cactusvrucht, die de Israelische inboorling zijn naam geeft) — na dat alles zei hij: "huilen, verdriet, emoties, dat is niks voor mannen, dat is voor de vrouwen".

In de "search for identity" treft men vele adolescenten aan die in conflict met de groep zijn gekomen; enerzijds de jongeren, die zich uit de groep willen terugtrekken, maar daar geen waardering voor vinden en evenmin de ruimte, gezien de op groepsprocessen ingestelde architectuur. Anderzijds het volgens de Israëlis door de immigratie van vele jongeren uit de Westerse landen beïnvloede 'antisociaal' genoemd gedrag, zich uitend in kleding, haargroei en het roken van sigaretten, en niet in het minst door de introductie van hasjiesj. Mijn navraag naar de houding van de psychiatrie ten aanzien van dit laatste, leidde tot de mijns inziens ongenueanceerde uitspraak: dat zullen we wel even in de kiem smoren; "we'll nip it in the bud".

Ik hoop U enigermate inzicht te hebben gegeven in de problemen rond het opvoedingssysteem in de kibbutz. Er zijn uiteraard vele vragen onbeantwoord gebleven, met name rond de betekenis van de kibbutz in het leven van de Joodse mens, — een soort geïdealiseerd ghetto? Biedt het een bescherming voor de intern en extern bedreigde mens? De Rus Solzenytsin schreef: naarmate de uitwendige condities slechter zijn, worden de interne condities beter. Cru gezegd: naarmate de bedreiging zal voortduren, zal de kibbutz floreren.

VERANTWOORDING

De redactie prijst zich gelukkig in de gelegenheid te zijn de 13e jaargang te openen met de door prof. F. Redl in 1969 ten onzent gehouden voordracht. Eveneens in het teken van de kinderpsychiatrie staan de bijdragen van de Collegae J. Casselman en J. L. v. d. Lande. Excuses worden aangeboden voor de late aflevering van dit eerste nummer in 1971. De vertraging is het gevolg van een computerdefect bij de uitgeverij.